

Skarby (po wielokroć) utracone Ratowanie zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej podczas II wojny światowej i po wojnie

prof. dr hab. Grzegorz Nowik

Instytut Studiów Politycznych PAN
Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

I

Bez ukazania genezy tworzenia zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej w II Rzeczypospolitej, bez zarysowania ich wartości, trudno ocenić rangę skarbów utraconych podczas II wojny światowej i po wojnie, trudno również ocenić poświęcenie ludzi w ich ratowanie zaangażowanych. Na usta ciśnie się łacińskie przysłowie – *Habent sua fata libelli* – dodać należałoby tragiczne losy, jakże podobne do losów narodu i państwa polskiego, szczególnie w XIX i XX wieku.

Gdy od końca XVIII wieku i przez cały XIX wiek większość państw europejskich tworzyła struktury swych instytucji nauki i kultury, w tym specjalistyczne biblioteki, gromadziła i zabezpieczała zbiory pozyskiwane przez stulecia, Rzeczpospolita w dobie upadku traciła swą państwowość, a wraz z nią systematycznie był rabowany i niszczone polski dorobek naukowy i kulturalny¹. Podczas rozbiorów przepadł m.in. księgozbiór Szkoły Rycerskiej i Biblioteka Załuskich, Biblioteka Królewska z Zamku Królewskiego w Warszawie, zakupiona przez Tadeusza Czackiego do Liceum Krzemienieckiego, a po Powstaniu Listopadowym wywieziona do Kijowa, gdzie stała się podstawą księgozbioru cesarskiego uniwersytetu.

Również powstałe w namiastce państwa – w Królestwie Kongresowym – księgozbiory szkolnictwa wojskowego zostały po klęsce Powstania Listopadowego zrabowane i rozproszone, np. księgozbiór Korpusu Kadetów z Kalisza trafił do Petersburga, podobnie w większości przepadły biblioteki Szkoły Podchorążych oraz Szkoły Aplikacyjnej Artylerii i Inżynierii². Emigracja w 1831 roku, która z czasem

¹ S. Czarzasty, *Ochrona zbiorów bibliotecznych w polskich siłach zbrojnych na przykładzie Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie*, [w:] *Studia bibliologiczne*, t. 20, *Z życia książki. Ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych oraz konteksty. Prace dedykowane Profesorowi Leonardowi Ogiermanowi*, red. A. Tokarska, Katowice 2015, s. 143-146; A. Lewak, *Biblioteki naukowe*, [w:] *Straty kulturalne Warszawy*, red. W. Tomkiewicz, Warszawa 1948, s. 111-112.

² S. Rosołowski, *Książka i biblioteka w procesie kształcenia wojskowego w Polsce w latach 1795-1831*, „Roczniki Biblioteczne” 1976, R. 16, z. 1-2.

nazwana została „Wielką” i objęła elity polityczne oraz dowództwo armii, przyniosła – na ponad trzy czwarte wieku – kres regularnego Wojska Polskiego. Wraz z nim przestało istnieć szkolnictwo wojskowe i polska nauka wojskowa ze specyficznym językiem wojskowym, przestały istnieć niemal wszystkie powstałe w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego księgozbiory wojskowe. Ich namiastki powstawały poza granicami (m.in. kursy wojskowe w Szkole Batignolskiej i ich zbiory przechowywane w Bibliotece Polskiej w Paryżu oraz zbiory Polskiej Szkoły Wojskowej w Genui i Cuneo zgromadzone w Rapperswilu)³.

II

Odrodzenie się, za sprawą Józefa Piłsudskiego, polskiej myśli wojskowej niespełna pół wieku po Powstaniu Styczniowym wiązało się z tworzeniem zaczątków szkolnictwa wojskowego, polskiego języka wojskowego, powstawaniem nowoczesnej – rodzimej – terminologii wojskowej, a zarazem zapoczątkowało z jednej strony działalność wydawniczą, z drugiej zaś gromadzenie niezbędnych księgozbiorów. Prace te prowadzono w Związku Walki Czynnej, Strzelcu, Polskich Drużynach Strzeleckich i Polowych Drużynach Sokoła. Dość powiedzieć, że podstawowy podręcznik metodyczny polskiego harcerstwa powstał w wyniku przetłumaczenia pracy angielskiego generała Roberta Baden-Powella (*Scouting for Boys*), z intencją wykorzystania go w Polskich Drużynach Strzeleckich jako książki o przysposobieniu wojskowym młodzieży. Po wybuchu Wielkiej Wojny prace te kontynuowano w Legionach, a szczególną rolę w tym zakresie odegrał Dział Wydawniczy Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego (wraz z prof. Wacławem Tokarzem), komórki regulaminowe i wydawnicze Polskiej Organizacji Wojskowej, które wydawały liczne regulaminy, częściowo tłumaczenia prac teoretycznych z języków obcych, a także obfitą literaturę z dziedziny historii wojskowości polskiej. Ogromny ten dorobek przejęła ksiąźnica Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu. Jej zbiory stały się zaczątkiem biblioteki Instytutu Historyczno-Wojskowego utworzonego w październiku 1918 roku Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Na ich fundamencie 13 czerwca 1919 roku powstała Centralna Biblioteka Wojskowa.

Od tego czasu podstawą księgozbioru ksiąźnicy stały się pozostałości ocalonych przed zaborcą bibliotek⁴:

- Szkoły Rycerskiej z końca XVIII wieku,
- Korpusu Kadetów i Szkoły Aplikacyjnej Artylerii i Inżynierii (Królestwa Polskiego), przechowywane częściowo w bibliotece rosyjskiego Okręgu Wojskowego w Warszawie i na rosyjskim uniwersytecie w Warszawie,

³ K. Zieliński, *Z dziejów polskich bibliotek wojskowych (1767-1918)*, „Roczniki Biblioteczne” 1968, R. 12, z. 1-4; M. Figiel, *Muzeum Polskie w Rapperswilu – sztuka trwania*, „Poradnik Bibliotekarza” 2012, nr 6, s. 17-20.

⁴ K. Piwowarska, *Zarys historii Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Bellona” 2009, wyd. specjalne, s. 9-10; *Straty kulturalne Warszawy...*, op. cit., s. 114-116.

- dawne zbiory rapperswilskie (szkół wojskowych w Genui i Cuneo) i paryskie (Szkoly Batignolskiej),
- dorobek wydawniczy organizacji i instytucji wojskowych w Galicji sprzed 1914 roku, a także z okresu tworzenia struktur i szkolnictwa wojskowego podczas Wielkiej Wojny (1914-1918) oraz instytucji powstałych w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej, szczególnie Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego, Wojskowego Biura Historycznego oraz Towarzystwa Wiedzy Wojskowej.

Ważnymi drogami pozyskiwania zbiorów stały się zakupy i darowizny. Jak wielka była potrzeba tworzenia narodowego księgozbioru w zakresie szeroko rozumianej wiedzy wojskowej (od topografii, historii wojskowości, taktyki, sztuki operacyjnej, po strategię i geopolitykę, a wraz z postępem technicznym coraz bardziej specjalistyczną wiedzę z zakresu różnych dziedzin techniki, ekonomii, socjologii i psychologii, wychowania wojskowego), jak ogromna była praca – świadczy wielkość zgromadzonego księgozbioru, obejmującego wszystkie wyżej wymienione dziedziny związane z wojskiem i wojskowością polską oraz światową. Do 1938 roku w zasobach Centralnej Biblioteki Wojskowej znajdowało się ponad pół miliona pozycji katalogowych, a wśród nich⁵:

- 353 490 druków zwartych,
- kilkadziesiąt tysięcy egzemplarzy prasy oraz 78 925 wycinków prasowych dotyczących wojska i wojskowości,
- 4104 rękopisów,
- 17 745 map oraz 370 atlasów,
- 11 522 szytów,
- 9437 fotografii i 3 taśmy filmowe,
- 2811 zapisów nutowych,
- 22 468 odez w i druków ulotnych,
- 7 albumów.

Księgozbiór stworzony w ciągu dwudziestu lat II Rzeczypospolitej ustępował w Polsce co do liczby pozycji oraz różnorodności jedynie zbiorom Biblioteki Narodowej. Centralna Biblioteka Wojskowa bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej zgromadziła jeden z największych w Europie zbiorów dotyczących historii wojen, wojska i wojskowości. Większe od polskich zasoby posiadała jedynie niemiecka biblioteka wojskowa w Poczdamie (360 tysięcy woluminów i ponad 100 tysięcy map). Zbiory Centralnej Biblioteki Wojskowej były dwukrotnie większe niż francuskiej biblioteki wojskowej (180 tysięcy woluminów) oraz bibliotek wielu innych armii o równie długiej lub dłuższej tradycji⁶.

⁵ Kalendarium CBW, mps w zbiorach CBW.

⁶ S. Czarzasty, *Ochrona zbiorów bibliotecznych...*, op. cit., s. 146-147; A. Lewak, *Biblioteki naukowe*, [w:] *Straty kulturalne Warszawy...*, op. cit., s. 111-112.

Wydaje się, że w tym miejscu należy zwrócić uwagę na fakt, że było to niewątpliwą zasługą obu dyrektorów placówki: ppłk. Mariana Łodyńskiego⁷, kierującego CBW w latach 1918-1933, oraz jego następcy mjr. dr. Jana Niezgody, dyrektora w latach 1933-1939. Dwóch dyrektorów w ciągu zaledwie dwudziestoletniego okresu funkcjonowania ksiąźnicy, z których pierwszy po przejściu na emeryturę pozostał zastępcą swego następcy, a drugi ze stanowiska zastępcy awansował na dyrektora, to przykład zachowania ciągłości dowodzenia (kierowania) i kontynuacji, która miała wpływ na doskonałe rozeznanie stanu księgozbiorów, potrzeb jego rozbudowy i skutkowała tak doskonałymi efektami ich pracy.

III

Rok 1939 przyniósł pierwszy etap zagłady księgozbioru Centralnej Biblioteki Wojskowej, mimo że mając w pamięci doświadczenia z 1920 roku – gdy w obliczu sowieckiego szturmu na Warszawę część księgozbioru spakowano i ewakuowano do Krakowa – w sierpniu 1939 roku również przygotowano częściowe zabezpieczenie najcenniejszych zbiorów. Nie wyobrażano sobie wówczas (zważywszy na doświadczenia Wielkiej Wojny 1914-1918) totalnej zagłady miast i zgromadzonego w nich dorobku naukowego i kulturalnego wielu pokoleń⁸. Przed wybuchem II wojny światowej w sierpniu i w pierwszych dniach września 1939 roku zbiory zapakowano do 203 skrzyń (głównie rękopisy, ryciny, mapy, nuty, czasopisma emigracyjne, cymelia druków, katalogi rękopiśmienne i kartkowe Biblioteki Rapperswilskiej i Działu Rękopisów Nowszych) i przewieziono do Fortu Legionów przy Cytadeli i do Biblioteki Publicznej na Koszykową 26⁹. Warte odnotowania są racjonalne podstawy tej decyzji: po pierwsze wybrano te elementy zbiorów, które były unikatowe (np. jednostkowe rękopisy, a nie wydawane w tysięcznych egzemplarzach księgi), oraz miejsce, a w zasadzie dwa miejsca, z których jedno dysponowało grubymi sklepieniami, a drugie – żelbetową konstrukcją. O ile zbiory w skrzyniach złożone przy ul. Koszykowej (katalogi, archiwum, Biblioteka Batignolska oraz część zbiorów rapperswilskich) ocalały, o tyle drugie zostały podczas walk użyte do barykadowania i niestety ich zawartość została przemieszana, częściowo zniszczona, częściowo rozszabrowana przez ludność cywilną¹⁰.

⁷ K. Pieńkowska, [biogram] *Marian Tadeusz Witold Łodyński*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa – Łódź 1972, s. 127-129.

⁸ H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939-1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej*, [w:] *Cenne, bezcenne, utracone. Katalog utraconych dzieł sztuki 2012*, Warszawa 2012, s. 16; *Straty kulturalne Warszawy...*, op. cit., s. 118-119.

⁹ *Raport Stanisława Piotra Koczorowskiego o stanie skrzyń z rękopisami z Biblioteki Rapperswilskiej w Fortcie Legionów w końcu listopada 1939 r.*, Warszawa 4 XII 1939 r., [w:] *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945. Wybór dokumentów źródłowych*, wybór i oprac. A. Mężynski, współpr. H. Łaskarzewska, Warszawa 2003, s. 5-6; Z. Sokół, *Wojenne losy bibliotek polskich 1939-1945*, „Bibliotekarz” 1988, nr 6, s. 13.

¹⁰ H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów historycznych...*, op. cit., s. 6; *Straty kulturalne Warszawy...*, op. cit., s. 115.

Tragiczny los spotkał natomiast księgozbiór pozostały w budynku CBW przy skrzyżowaniu Alei Ujazdowskich 1 oraz Bagateli (dziś w tym miejscu znajduje się skwer). Już w czasie bombardowania Warszawy, 13 września 1939 roku, uległ zapaleniu dach budynku, a podczas gaszenia pożaru woda zamoczyła czasopisma oraz dawną Bibliotekę Rapperswilską. Nie były to straty nieodwracalne, ale już kolejne naloty i trwający od 24 września trzydniowy pożar zniszczyły cały gmach CBW, w tym przechowywane tam druki z dawnej Biblioteki Rapperswilskiej oraz wydawnictwa polskiego archiwum wojennego z lat 1914-1918¹¹. Ocalonych zostało zaledwie około ośmiu tysięcy woluminów (druków zwartych), wyrzucanych przez okna na początku pożaru przez ratujących zbiory kustoszy i pracowników. W płomieniach przepadło wówczas od 93% do 99% zbiorów, w zależności od ich rodzaju¹². Ocalone książki zostały przewiezione wozem do Biblioteki Publicznej przy ul. Koszykowej.

Wśród ratujących zbiory wymienić należy kierownika działu rękopisów Biblioteki Narodowej kustosza Piotra Koczorowskiego, kustosza Centralnej Biblioteki Wojskowej Wiktora Kochanowskiego wraz z małżonką Ireną oraz ich kuzynkę Halinę Kowalczewską¹³, woźnego Łaniewskiego, Felicję Cichoszewską, Ksawerego Świerkowskiego oraz pracownicę działu rękopisów Irminę Śliwińską¹⁴.

IV

Inwentaryzacją strat wszystkich dóbr kultury i nauki, w tym zbiorów CBW, zajmował się podczas wojny konspiracyjny Departament Likwidacji Skutków Wojny Delegatury Rządu, w tym związany z nim płk Marian Łodyński. Starał się on zabezpieczyć pozostałą część zbiorów uratowanych ze zniszczeń podczas oblężenia Warszawy, a także sporządzić rejestr utraconych pozycji, głównie w zakresie druków zwartych. Te na szczęście drukowane były w kilkutyśięcznych nakładach i istniała możliwość pozyskania ich z innych źródeł. Na podstawie sporządzanych w konspiracji wykazów strat zostały wydane w Londynie, jeszcze podczas wojny, zbiorcze zestawienia strat księgozbiorów polskich we wrześniu 1939 roku oraz w trakcie okupacji, m.in. Marii

¹¹ *Raport* [Stanisława Piotra Koczorowskiego] o bombardowaniu i pożarze w posesji Głównego Inspektoratu Sił Zbrojnych, Aleja Ujazdowska 1, gdzie pomieszczone są zbiory Biblioteki Rapperswilskiej i Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej J. Piłsudskiego, [Warszawa 24 IX 1939 r.], [w:] *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie...*, op. cit., s. 3-5. Na końcu raportu znajduje się dopisek: *Już po przepisaniu niniejszego raportu, dokonany w czasie gwałtownego bombardowania z samolotów i dział, pociski niemieckie zapaliły lewe skrzydło gmachu GISZ-u; Centralna Biblioteka Wojskowa i dział druków Biblioteki Rapperswilskiej spłonęły doszczętnie; pożar trwa.*

¹² S. Czarzasty, *Ochrona zbiorów bibliotecznych...*, op. cit., s. 147.

¹³ Biogram Wiktora Kochanowskiego, mps w zbiorach CBW; Relacja Ireny Kochanowskiej o działalności Wiktora Kochanowskiego mającej na celu zabezpieczenie zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie we wrześniu 1939 roku, mps w zbiorach CBW.

¹⁴ Z. Sokół, *Wojenne losy bibliotek polskich 1939-1945*, cz. 3, *Wrzesień 1939 w warszawskich bibliotekach*, „Bibliotekarz” 1988, nr 12, s. 14.

Danilewicz *Losy bibliotek polskich* (Londyn 1942), *Straty bibliotek polskich* (Londyn 1944), *Polityka nazistowska w Polsce* (1945)¹⁵.

Wrześniowa utrata większości księgozbioru CBW nie zamknęła wojennych strat biblioteki. Kolejny rozdział stanowiło rozmyślne niszczenie przez Niemców polskiego dorobku naukowego podczas Powstania Warszawskiego i po jego zakończeniu. Nie inaczej można zakwalifikować celowe spalenie rękopisów ze zbiorów rapperswilskich przy ul. Okólnik (*vis-à-vis* Akademii Muzycznej). Uratowane w 1939 roku skrzynie z najcenniejszymi zbiorami zostały po klęsce Powstania Warszawskiego oblane płynem łatwopalnym i doszczętnie zniszczone¹⁶. Do dziś w Bibliotece Narodowej znajduje się szklana kapsuła, w której przechowywana jest „bryła” spopielonych rozmyślnie inkunabułów z ulicy Okólnik.

Realizowana po kapitulacji Powstania Warszawskiego tzw. Akcja Pruszkowska, mająca na celu uratowanie pozostałości zbiorów muzealnych i bibliotecznych z Warszawy, dzięki zaangażowanemu w nią płk. Marianowi Łodyńskiemu, objęła również to, co ocalało ze zbiorów CBW po pożarach we wrześniu 1939 roku oraz w październiku 1944 roku¹⁷. Kierujący tą akcją prof. Stanisław Lorentz stanął wówczas przed dramatycznym dylematem – co ratować: czy rękopis Kroniki Galla Anonima z dawnej biblioteki Ordynacji Zamojskich, czy regulaminy wojskowe, prasę lub książki dotyczące historii wojen? Starano się ratować wszystko i dzięki temu z wojennej pożogi, z przedwojennych zbiorów CBW, ocalało kilka tysięcy woluminów druków zwartych oraz pozostałe (niespalone) skrzynie, zawierające kartotekę CBW pt. *Militaria rękopiśmienne archiwów i bibliotek polskich*, część czasopism emigracyjnych z XIX wieku, katalog czasopism CBW, nieco druków rapperswilskich oraz inwentarz CBW¹⁸. Były to skromne resztki, zaledwie kilka procent pozycji katalogowych z imponującego, jednego z największych w Europie, zbiorów bibliofilskich dotyczących wojska, wojen i wojskowości.

Aby ocenić skalę zniszczeń, trzeba odnotować, że była to zaledwie część bezpowrotnych strat polskich księgozbiorów, które utraciły około ośmiu milionów książek (i innych pozycji katalogowych bibliotek polskich) pod okupacją niemiecką oraz około pięć i pół miliona na ziemiach wschodnich anektowanych przez Rosję Sowiecką¹⁹.

¹⁵ H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów historycznych...*, op. cit., s. 17.

¹⁶ Ibidem, s. 18; *Straty kulturalne Warszawy...*, op. cit., s. 115-116, 120.

¹⁷ M. Łodyński, *Pruszkowska akcja zabezpieczania warszawskich zbiorów bibliotecznych (1944-1945). Wspomnienia uczestnika akcji*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939-1945*, red. S. Lorentz, t. 2, Warszawa 1970, s. 266-282.

¹⁸ Ibidem, s. 278-279.

¹⁹ H. Łaskarzewska, *Losy księgozbiorów historycznych...*, op. cit., s. 19 i nast.

V

Wznowienie działalności Centralnej Biblioteki Wojskowej w 1945 roku nie oznaczało jednak początku drogi do odtwarzania *status quo ante bellum*. Stalinowski komunistyczny terror objął również księgi, które poddano lustracji i melioracji. Ze zbiorów bibliotecznych w całej Polsce wycofano blisko 40 tysięcy tytułów²⁰, m.in. prace zamordowanego w więzieniu Wacława Lipińskiego, Tadeusza Hołówki oraz dorobek wielu ludzi pióra nurtu niepodległościowego z Józefem Piłsudskim na czele. Wszystkie wydawnictwa Instytutu Badań Najnowszej Historii Polski im. Józefa Piłsudskiego (24 tony) zostały przeznaczone na makulaturę i zniszczone.

Przytoczę tu relację zasłyszaną od profesora Tadeusza Nowaka, który w 1951 roku ze stanowiska asystenta na Uniwersytecie Jagiellońskim, nakazem pracy, został przeniesiony i objął funkcję sekretarza naukowego Komisji Wojskowo-Historycznej MON. Był odpowiedzialny m.in. za odtwarzanie zbiorów bibliotecznych, które jako tzw. mienie ponemieckie, opuszczone i porzucone, zwożono do Warszawy, ratując przed wywózką do Związku Sowieckiego²¹. Były tam biblioteki podworskie, resztki dawnych księgozbiorów DOK Łódź, Kraków czy Lublin oraz cudem uratowane pozostałości bibliotek garnizonowych. Według jego opowieści, książki przeglądali osobiście wraz z późniejszymi profesorami Januszem Sikorskim i Janem Wimmerem i w większości kwalifikowali do zachowania w CBW i Biurze Historycznym przy Głównym Zarządzie Polityczno-Wychowawczym WP. Dzięki nim (podobnie jak pracownikom Muzeum Wojska Polskiego, którzy ukryli zdobyte w 1920 roku sztandary Armii Czerwonej, oraz pracownikom Archiwum Akt Nowych, którzy przechowywali część zbiorów Muzeum Belwederskiego) wiele cennych pozycji z lat 1918-1939 udało się zachować od zniszczenia i zinwentaryzować, jako tzw. prohibity.

W tym samym czasie Centralna Biblioteka Wojskowa została rozformowana i wcielona do Biblioteki Oświatowej Domu Wojska Polskiego, co niestety wiązało się z kolejną melioracją zbiorów, z których wycofano i przeznaczono na makulaturę 27 796 tytułów. Skala zniszczeń i strat w okresie komunistycznym może być porównywalna jedynie z barbarzyńskimi zniszczeniami z okresu rozbiorów i II wojny światowej, choć objęła mniejszą liczbę tytułów i woluminów.

Piętnaście lat po zakończeniu wojny, na koniec 1959 roku, zbiory CBW liczyły zaledwie niespełna 100 tysięcy druków zwartych, ponad 21 tysięcy czasopism oraz około 2300 pozycji kartograficznych. Przyrost zbiorów jest niewspółmierny w stosunku do przedwojennego. O ile w ciągu dwudziestu lat II Rzeczypospolitej (w latach 1919-1939) stworzono zbiór liczący ponad pół miliona pozycji katalogowych, o tyle zbudowanie podobnego księgozbioru zajęło w okresie PRL blisko

²⁰ S. Czarzasty, *Ochrona zbiorów bibliotecznych...*, op. cit., s. 147; A. Lewak, *Biblioteki naukowe [w:] Straty kulturalne Warszawy...*, op. cit., s. 111-112.

²¹ R. Nowicki, *Zabezpieczanie księgozbiorów po II wojnie światowej w Polsce*, „Napis”, seria XI 2005, s. 278-279.

pół wieku. W zasobach Książnicy znajdują się pojedyncze egzemplarze książek z biblioteki Szkoły Rycerskiej, Korpusu Kadetów w Kaliszu oraz Szkoły Aplikacyjnej Artylerii i Inżynierii Królestwa Polskiego, wydawnictwa emigracyjne oraz ruchu wojskowo-niepodległościowego sprzed 1914 roku i okresu Wielkiej Wojny²². Znaczący wkład stanowiło włączenie do CBW zbiorów biblioteki zlikwidowanego w 2009 roku Wojskowego Biura Historycznego, które zgromadziło niezwykle cenne i unikalne kolekcje.

W 2019 roku – jubileuszu 100-lecia Centralnej Biblioteki Wojskowej – jej księgozbiór liczy 743 646 jednostek bibliotecznych, w tym między innymi: 387 118 druków zwartych, 165 334 druków ciągłych (czasopism) i 176 082 pozycji zbiorów specjalnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Biogram Wiktora Kochanowskiego, mps w zbiorach CBW;

Kalendarium CBW, mps w zbiorach CBW;

Relacja Ireny Kochanowskiej o działalności Wiktora Kochanowskiego mającej na celu zabezpieczenie zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie we wrześniu 1939 roku, mps w zbiorach CBW.

Źródła drukowane:

Raport [Stanisława Piotra Koczorowskiego] o bombardowaniu i pożarze w posesji Głównego Inspektoratu Sił Zbrojnych, Aleja Ujazdowska 1, gdzie pomieszczone są zbiory Biblioteki Raperswilskiej i Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej J. Piłsudskiego, [Warszawa 24 IX 1939 r.], [w:] *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945. Wybór dokumentów źródłowych*, wybór i oprac. A. Mężyński, współpr. H. Łaskarzewska, Warszawa 2003;

Raport Stanisława Piotra Koczorowskiego o stanie skrzyń z rękopisami z Biblioteki Raperswilskiej w Forcie Legionów w końcu listopada 1939 r., Warszawa 4 XII 1939 r., [w:] *Biblioteki Naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945. Wybór dokumentów źródłowych*, wybór i oprac. A. Mężyński, współpr. H. Łaskarzewska, Warszawa 2003.

Druki zwarte:

Lewak A., *Biblioteki naukowe*, [w:] *Straty kulturalne Warszawy*, red. W. Tomkiewicz, Warszawa 1948;

²² B. Czekał-Wiśniowska, *Zbiory specjalne*, „Bellona” 2009, wyd. specjalne, s. 115-122.

- Łaskarzewska H., *Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939-1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej*, [w:] *Cenne, bezcenne, utracone. Katalog utraconych dzieł sztuki 2012*, Warszawa 2012;
- Łodyński M., *Pruszkowska akcja zabezpieczania warszawskich zbiorów bibliotecznych (1944-1945). Wspomnienia uczestnika akcji*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939-1945*, t. 2, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 266-282;
- Pieńkowska K., [biogram] *Marian Tadeusz Witold Łodyński*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa – Łódź 1972;
- Straty kulturalne Warszawy*, red. W. Tomkiewicz, Warszawa 1948.

Druki ciągłe:

- Czarczasty S., *Ochrona zbiorów bibliotecznych w polskich siłach zbrojnych na przykładzie Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie*, [w:] *Studia bibliologiczne*, t. 20, *Z życia książki. Ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych oraz konteksty. Prace dedykowane Profesorowi Leonardowi Ogiermanowi*, red. A. Tokarska, Katowice 2015;
- Czekaj-Wiśniewska B., *Zbiory specjalne*, „Bellona” 2009, wyd. specjalne;
- Figiel M., *Muzeum Polskie w Rapperswilu – sztuka trwania*, „Poradnik Bibliotekarza” 2012, nr 6;
- Nowicki R., *Zabezpieczanie księgozbiorów po II wojnie światowej w Polsce*, „Napis”, seria XI 2005;
- Piwowarska K., *Zarys historii Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Bellona” 2009, wyd. specjalne;
- Rosołowski S., *Książka i biblioteka w procesie kształcenia wojskowego w Polsce w latach 1795-1831*, „Roczniki Biblioteczne” 1976, R. 16, z. 1-2;
- Sokół Z., *Wojenne losy Bibliotek Polskich 1939-1945*, „Bibliotekarz” 1988, nr 6;
- Sokół Z., *Wojenne losy Bibliotek Polskich 1939-1945*, cz. 3, *Wrzesień 1939 w warszawskich bibliotekach*, „Bibliotekarz” 1988, nr 12;
- Zieliński K., *Z dziejów polskich bibliotek wojskowych (1767-1918)*, „Roczniki Biblioteczne” 1968, R. 12, z. 1-4.

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest kształtowaniu zasobu Centralnej Biblioteki Wojskowej na przestrzeni 100 lat, od momentu powołania Biblioteki w roku 1919, ze szczególnym uwzględnieniem strat wojennych z lat 1939-1945, a także problematyce odbudowy zasobu po II wojnie światowej w realiach PRL.

ABSTRACT

The article is focused on process of the creating of the Central Military Library's resource over 100 years, since 1919 when the Library was established, with particular emphasis on both, war losses of the years 1939-1945, and the issue of rebuilding the resource after World War against the background of the Polish Peoples Republic's reality.

SŁOWA KLUCZOWE:

Centralna Biblioteka Wojskowa, zasób biblioteczny, straty wojenne, druga wojna światowa.

KEYWORDS:

Central Military Library, library resources, war damage, World War II.